

Middelaldercentret

FORSØGSCENTER FOR HISTORISK TEKNOLOGI
NYKØBING FALSTER

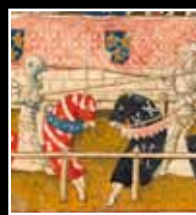
*Hieronimus
Bosch*

*Arvegoeds
Bosch*

*Røgelseskar
Bosch*

*Jousting
Bosch*

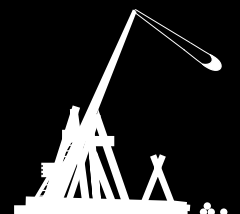

*Herberg
Bosch*

*Vanter
Bosch*

**Middelaldercentrets
nyhedsblad
forår 2014**

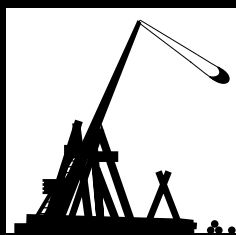
Indhold

Formandens forord	2
Anders Høiris	
Snapshots fra Himmel og Helvede	3
- om maleren Hieronimus Bosch	
Kåre Johannessen	
Middelalderligt arvegods	6
-observationer i anledning af	
et trist jubilæum	
Kåre Johannessen	
Sundkøbings første røgelseskar	11
Lars Sass Jensen	
Jousting gennem tiden	13
Joakim Løvgren	
Sundkøbing får et herberg	17
Lars Sass Jensen	
Et snilt stykke legetøj	19
Kåre Johannessen	
Varme hænder	21
- lidt om kilder på syede stofvanter	
Catharina Oksen	

Forår 2014

Middelaldercentret

Ved Hamborgskoven 2,
Sundby L,
4800 Nykøbing F.
www.middelaldercentret.dk
mc@middelaldercentret.dk
+45 5486 1934

Formandens forord

I enhver vel assorteret bogreol, ihvertfald i min egen, står gode kriminalromaner ved siden af tung faglitteratur og det kan også hænde, at et klassisk Anders And blad har sneget sig ind blandt bøgerne. Sådant er det også med Middelaldercentrets nyhedsblad, hvor faglige artikler blander sig med lette fornøjelige og populære indslag om middelalderen, og hvor det ikke er nødvendigt at gøre det hele færdigt på en gang. Man kan vende tilbage ligesom med en god bog og gøre bladet færdigt, når tiden er til det.

Bladet i år indeholder lidt af hvert. Som sædvanlige er vores museumsinspektør Kaare Johannessen en flittig bidragsyder, specielt med en artikel om første verdenskrigs små opfindelser og værnemidler, men også om den besynderlige og præ-surrealistiske maler Jeronimus Bosch, hvis billeder man aldrig kan blive træt af at se på – men om man forstår dem, det er en helt anden sag! PHD studerende Lars Sass beretter om en af centrets kommende kirkebronzer og om det nye herberg, studerende Joachim Løvgren skriver om moderne ridders forsøg på at så tæt på en middelalderlig ridderturnering som overhovedet muligt og endelig skriver mag art Catharina Oksen om en særlig teknik til at sy vanter.

Bladet udkommer nogenlunde samtidig med, at centret indvier første fase af sine udviklingsplaner, nemlig en middelalderlig teknologipark (den blev også indviet halvvejs sidste år, men nu er den færdig) og også går i gang med fase 2 - en udstilling om fabeldyr, første skridt på vejen til at gøre centret til en helårs museumsattraktion.

Rigtig god fornøjelse med bladet !

Anders Høiris
Formand

Middelaldercentrets Nyhedsblad 9 foråret 2014

Ansvarshavende redaktør: Centerchef Peter Vemmning, peter@middelaldercentret.dk

Tryk: Grafikom · © Middelaldercentret · Nyhedsbladet kan ses som pdf-fil på www.middelaldercentret.dk

Snapshots fra Himmel og Helvede

- om maleren Hieronimus Bosch

Kåre Johannessen
Museumsinspektør, Middelaldercentret

Få skikkelser står så solidt plantet med det ene ben i middelalderen, og det andet i vor moderne tid, som den nederlandske maler Hieronimus Bosch. Man husker måske ikke navnet - men vil dog alligevel nikke genkendende til hans værker, for de fleste af os har på ét eller andet tidspunkt stiftet bekendtskab med hans besynderlige, sprudlende og fabulerende billeder.

At Bosch hører til i middelalderen kan der selvfølgelig ikke herske tvivl om. Dels er hans værker umiskendeligt præget af senmiddelalderens billedsprog og forestillingsverden, med dens hang til mysticisme, visioner og religiøs ekstase - og dels kommer vi selvfølgelig ikke uden om det faktum, at han helt konkret levede i middelalderen (ca. 1450 til 1516).

Men samtidig er der noget distinkt moderne over ham. Ikke uden grund er han blevet kaldt for "surrealismens bedstefar", for de fleste af hans malerier foregriber på mange måder 1920'erne ekspressionistiske og surrealistiske kunstnere som f.eks. Otto Dix, og især Salvador Dali (der iøvrigt i et enkelt tilfælde benytter samme motiv som Bosch - St. Antonius' Fristelser i Ørkenen). Surrealismens og ekspressionismens drømme/mareridtsagtige febersyner adskiller sig på mange måder ikke fra Bosch - skønt han døde 428 år før André Breton udgav Det Surrealistiske Manifest i 1924.

"Taskenspiller på en markedsplads" - en ganske dagligdags gadescene (men stadig med Bosch's blytunge himmel og dunkle belysning!)

Men i virkeligheden er åndsslægtskabet slet ikke så overraskende. På mange måder er det åndelige klima i de to perioder - slutningen af det 15. og begyndelsen af det 20. århundrede - ikke helt ulig hinanden. Begge perioder er brydningstider, hvor en gammel verdensorden er presset og traditionelle, hæderkronede tankebaner og verdensopfattelser er i frit fald. Bosch levede i tiden op mod reformationen, hvor den gamle katolske verdensorden mistede sit monopol på europæisk åndsliv (Martin Luthers 95 teser på kirkedøren i Wittenberg i 1517 var på ingen måde begyndelsen på reformationen - det var den logiske kulmination på en forfaldsproces, der havde varet mindst to århundreder); pesten, hundredeårskrigen, pavedømmets opsplittelse 1378-1417, og den katolske kirkes stadig mere åbenlyse moralske forfald op gennem det 15. århundrede var alt sammen faktorer, der gav gevaldige ridser i lakken på den herskende verdensorden. Verden var kaotisk, og de gamle forklaringsmodeller oplevedes i stadig stigende grad som utilstrækkelige.

"Tondal's Vision" (udsnit); Det myldrende liv af mennesker, dæmoner og mærkelige skabninger foregriber bl.a. det 20. århundredes collagekunst.

På samme måde fødtes surrealismen og ekspressionismen i efterdønningerne på den Første Verdenskrig, hvor det 19. århundredes tankesystemer, verdensforståelse og sociale spilleregler med ét havde spillet spektakulært fallit. Bosch og hans sene kolleger i 1920'erne har med andre ord i hvert fald én ting til fælles: de levede i tider, hvor en gammel verdensorden var åbenlyst i forfald, men hvor en ny Tingenes Orden endnu ikke var blevet formuleret. Eller, helt kort: i utrygge, kaotiske tider! Det er dette kaos, denne uorden og utryghed, der afspejles i både Boschs og 20'ernes kunst. Virkeligheden er simpelthen blevet dysfunktionel, den er gået i stykker. Det er derfor, der pludselig sniger sig så mange uvirkelige elementer ind i kunsten, derfor f.eks. naturlovene ikke længere overholdes i billedkunsten. Skal man beskrive en dysfunktionel, usammenhængende og kaotisk verden, må resultatet nødvendigvis blive fragmentarisk, dysfunktionelt og kaotisk.

Men det uvirkelige var nu i grunden slet ikke noget nyt på Boschs tid. Den religiøse kunst - og det vil på dét tidspunkt sige stort set al kunst - havde hele vejen op gennem middelalderen benyttet sig af visioner. Ikke-jordiske motiver som Himmel og Helvede må nødvendigvis adskille sig fra dén virke-

lighed, mennesket kender til, og skønt f.eks. kalkmalerierne generelt gengiver sine kristelige motiver på en overordentlig jordnær og hverdagsagtig måde, så er der også talrige eksempler på motivelementer, der dårligt kan beskrives som andet end... meget, meget syrede! Hieronymus Bosch var ikke ophavsmand til det skæve, besynderlige og uvirkelige - men han var den, der for alvor udkrystalliserede og raffinerede det.

Rent biografisk vides der meget lidt om ham. Han blev født i eller lige omkring 1450, i byen 's-Hertogenbosch, der var et driftigt handelscentrum i hertugdømmet Brabant i det nuværende Holland. Byen kaldes i daglig tale Den Bosch, og blev altså i bedste middelaldertradition antaget som en slags efternavn. Hans døbenavn var Joen van Aken, og efter tidens skik latiniseredes hans fornavn til Jheronimus (stavemåden "Hieronimus" er en nyere tillempning).

Kilderne til hans liv er meget få, og består næsten udelukkende af små bemærkninger og notiser i forskellige officielle dokumenter. Hans fødeår, der normalt anslås til 1450, er alene baseret på en antagelse om hans alder ved hans død i 1516, og er altså behæftet med en ganske betydelig usikkerhed. Dét lidt, vi ved om

hans liv, er hentet fra notater i stadsarkiverne, eller fra dokumenterne efter Det Strålende Vor Frues Broderskab, en indflydelsesrig og prestigefyldt orden i byen; Bosch var såkaldt "Svanebroder", altså medlem af broderskabets inderkreds (der var pligtige at donere en svane hver til den årlige banket). I princippet var det en religiøs orden, men allerede fra starten optoges også fortjenstfulde verdslige medlemmer - og broderskabet var i praksis mere et socialt netværk - en slags loge, om man vil - end en munkeorden.

Oplysningernes formelle karakter betyder altså, at vi har nogenlunde styr på hvornår Jheronimus opholdt sig hvor, hvordan hans sociale position og anseelse i byen var. Men på det personlige plan - hans temperament, holdninger, meninger osv - er vi aldeles på bar bund. Som så mange af middelalderens prominente skikkelser er han mærkeligt fraværende som menneske. Og alligevel kender vi ham selvfølgelig rigtig godt, for det eneste vi har fra hans hånd - hans malerier - taler deres tydelige sprog. Samtidig med at han udtrykker sin tids almene tanker og opfattelser, har de fleste af hans værker et meget personligt udtryk, de er umiskendeligt "Bosch'ske".

Rent psykologisk var middelalderen en ekstremernes æra. Som moderne nordeuropæer kan man opleve at se nyhedsklip fra f.eks. Mellemøsten, og måske synes at folk virker noget overdrevne i deres følelsesudbrud; man både græder og jubler uhæmmet på åben gade, og bærer følelserne udenpå tøjet på en måde, som for os kan opleves som temmelig fremmedartet og ukontrolleret. Men dén reserverede, følelsesmæssige tilbageholdenhed, der er så karakteristisk for os (og som ofte forveksles med kulde), ligger formentlig fjernt fra vore middelalderlige forfædre og -mødres adfærd. I forhold til os var middelalderens mennesker - også danskerne - efter alt at dømme en flok højrøstede hystader.

Det langt mere uhæmmede forhold til følelser, der kendetegnede middelalderen, genspejles tydeligt i Bosch's malerier. Himlen er enten natsort og blytung, eller fjerlet som meragtig - afhængig af om der er tale om positive eller negative motiver, Himmel eller Helvede. Nogen mellemvare lader overhovedet ikke

til at eksistere i Boschs verden, hvor noget så banalt som en jævnt overskyet, almindelig dag sjældent forekommer. Men det er jo heller ikke en tilfældig torsdag eftermiddag, han ønsker at vise os. Ligesom kirkekunsten skal hans billeder vække følelser, de skal ruske op i tilskueren, give et blik ind i andre verdener - de er visioner! Paradiset skal udstråle harmoni, lykke, balance - og Helvede skal vække rædsel, uro, græmmelse. Trods sin karakteristiske og stærkt personlige visuelle stil er Bosch nemlig ikke radikal i sin overordnede tænke måde; han er helt på linie med tidens alment accepterede verdenssyn. Bosch er på intet tidspunkt på kollisionskurs med sin tids gældende kirkelige dogmer.

Der er i virkeligheden slet ikke noget provokerende i hans billeder. Når hans groteske, sadistiske og forkrøblede helvedesvisioner med deres perfide torturscener og myldrende vrimmel af mærkværdige væsner, djævle, blandninger af mennesker og klipper, træer eller dyr i dag kan forekomme provokerende (og samtidig sært fascinerende), er det fordi opfattelsen af tingene har ændret sig radikalt på det halve årtusinde, der er gået siden han døde. Og det er ikke i sig selv de groteske figurer, der provokerer - det er selve dét kaos, han overordnet viser os. I dag betragtes kaos som lidt anstødeligt, en lille smule krænkende - men samtidig også sært tillukkende. Vi drages med modvillig fryd imod kaos, fordi det sætter dagligdagens faste regler ud af spillet... det er derfor, katastrofe- og horrorfilm har så stort et publikum. Og det er derfor, Hieronimus Boschs billeder fortsat er blandt de mest kendte og fascinerende i verdenskunsten.

Særligt kendte er selvfølgelig hans feberagtige gengivelser af Himmeriget og - især - Dommedag og Helvede. Men faktisk spreder Bosch sig motivmæssigt over et betydeligt større spektrum; Blandt hans malerier finder vi også helt hverdagsagtige scener, der regnes for nogle af vore vigtigste billedkilder til dagligdagen i den sene middelalder. En stor del af dem har et tydeligt element af karrikatur eller satire - f.eks. hans billede af en taskespiller på en markedsplads - men giver alligevel et fantastisk, næsten montageagtigt, indblik i hverdagen

i senmiddelalderens Nordeuropa; dragtdetaljer, indbo, huskonstruktion, vogne osv er gengivet i minutios detalje. Og skønt personernes ansigtstræk nok er fremstillet lidt overdrevent skævt og pudsigt (af og til direkte grotesk), så er det dog tydeligvis levende mennesker med personlighed, der optræder på hans billeder. Kanhænde at deres forbløffelse, morskab eller rædsel forekommer overdrevent... men måske er dette netop et udtryk for tidens brede følelse-mæssige spektrum, som anført ovenfor?

I dag er antallet af malerier fra Bosch's hånd stærkt på retur. For hundrede år siden kendtes en lang række billeder, men gennem de seneste årtier er stadig flere blevet afskrevet; Selv signerede han så vidt vides kun syv af sine værker, de øvrige blev tilskrevet ham på grundlag af stil, maleteknik og motivvalg. Men allerede i det 16. århundrede var hans billeder så efterspurgt, at der blev fremstillet store mængder værker "à la Bosch", og i dag regnes kun 25 værker for sikre (og de er tilmed spredt over det meste af verden).

Trods de stadig færre malerier står det dog fast, af Hieronimus Bosch er et overordentlig interessant bekendtskab - både for den, der ønsker et indblik i middelalderens fysiske verden i Nordeuropa, dens tankegang, og kunsthistorien i almindelighed!

"De Jordiske Glæders Have" (detalje). Motivets på én gang groteske, morsomme og gruopvækkende sceneri er en tydelig forgænger for surrealismen.

Salvador Dalí, "Den Hellige Antonius' Fristelser" (1946). Det visuelle slægtsskab med Bosch er indlysende...

Middelalderligt arvegods

- observationer i anledning af et trist jubilæum

Kåre Johannessen

Museumsinspektør, Middelaldercentret

ill. 1: Pansret rytter anno 1918!

I år er hundredeåret for udbruddet af Den Første Verdenskrig - der, som en del af læserne formentlig vil vide, står ret prominent placeret i det rigeholdige katalog over undertegnedes interesseområder.

Et hunderedeårsjubilæum er altid en god anledning til at skue tilbage. Nogen egentlig fejring skal der selvfølgelig ikke være tale om (få ting fortjener fejring mindre end dette, der er virkelig ikke noget at fejre!) men en ihukommelse må dog være på sin plads. Den Første Verdenskrig er uden diskussion den mest afgørende begivenhed i det 20. århundrede, og har på rigtig mange måder formet dén tid, vi lever i nu. Den kaster dunkle skygger langt efter sin afslutning.

Men pudsigt nok har den på en del punkter også rødder langt, langt tilbage i tiden. Ikke kun politisk, strategisk og mentalt - men også helt lavpraktisk. Den, der betragter den Første Verdenskrig, kan i virkeligheden slet ikke undgå at støde på en mængde arvegods fra middelalderen. De tyske jagerpiloters udstrakte brug af middelalderlig heraldik er allerede beskrevet i en tidligere udgave af nærværende publikation - men jo mere man kigger efter, des flere og tydeligere eksempler er der. I det følgende gennemgås et udvalg af middelalderlige elementer i dét, der i store dele af verden stadig omtales som Den Store Krig.

Det mest åbenlyse stykke arvegods er formentlig brugen af kavaleri. I middelalderen var den panserklædte ridder til hest den principielle nøgle til al krigsførelse (selv om belejringen reelt var mere udbredt end de store, åbne slag - og under en belejring spiller kavaleriet selv-

følgelig en mindre rolle). Men da de store europæiske hære drog i felten i sensommeren 1914 var det stadig med den klippefaste opfattelse, at rytteriet var ryggraden i krigsmaskinen (ill. 1). Det viste sig dog hurtigt, at det traditionelle kavaleris rolle forlængst var udspillet; efter ganske få måneders kamphandlinger kørte det hele fast i skyttegravenes sønderskudte månelandskab, hvor lansesvingende ryttere mildt sagt ikke var til meget gavn. Alligevel fastholdt man i lang tid rytteriets centrale rolle, og den franske hær sendte sågar ved enkelte lejligheder lansenerer frem over den hullede og mudrede slagmark på cykler, fordi heste var blevet en mangelvare (!) Det kan næppe overraske, at langt de fleste rytteriangreb slog ynkeligt fejl og endte som rene katastrofer.

Anderledes levedygtig viste en anden af middelalderens krigsdiscipliner sig: minørkunsten! Belejringer af borge og byer i det 12. - 15. århundrede var ofte langtrukne, kostbare og farlige affærer. Ikke sjældent søgte man at underminere de indesluttedes forsvarsværker ved at føre lange minegange ind under befæstningsmurene (ill. 2). Mineskakterne blev afstivet med planker, som man så stak ild til - og når den tømrede understøtning brændte væk, faldt mineskakten sammen... hvorefter murværket ovenpå sank i grus og muliggjorde et indfald.

I den Første Verdenskrig var der sjældent tale om angreb på grundmurede befæstninger. Objektet var hér typisk kommandoposter og knudepunkter i fjendens stillinger, som imidlertid kunne angribes på præcis samme måde som i middelalderen. Særligt briterne, med deres store erfaring fra de engelske kuldistrikter, anvendte tunnelgravningen, selv om også tyskerne kendte og benyttede teknikken. Man førte snævre gange hundredevis af meter ind under Ingenmandsland,

ill. 2: Middelalderlige minører i aktion.

ill. 3 Lochnagar Crater, Messines Ridge!

frem til kamre direkte under det udpegede mål. Dernæst placeredes enorme mængder sprængstof i kamrene, som så kunne detoneres på sikker afstand fra egne linier. Det mest berømte eksempel fandt sted på Messines-højderyggen i Belgien i de tidlige morgentimer den 7. juni 1917; i dybeste hemmelighed havde briterne ført 21 mineskakter ind under de tyske linier, af hvilke de 19 blev sprængt (de to sidste blev simpelthen efterladt; den ene detonerede under et uvejr i 1950'erne - den anden ligger stadig i jorden dybt under Petit Douve Farmen nær byen Mesen... og er formentlig stadig sprængbar).

Offensiven efterlod en række enorme huller i det belgiske landskab, hvor de i dag er populære turismål og mindesmærker for krigen. Størst er det såkaldte Lochnagar-krater (ill. 3), der giver en fornemmelse af de 25 tons sprængstofs kolossale kraft. Braget fra detonationerne kunne ifølge samtidige vidnesbyrd høres i London.

Det mest velkendte element af alle fra krigen 1914-18 er velsagtens selve skyttegravene. Det er de smalle, mudrede løbegange, der splittede hele Europa og trak sig som et ar fra Nordøen til Schweitz, der dukker op på nethinden i samme øjeblik man hører krigen omtalt. Men skyttegrave var selvfølgelig ikke noget nyt. Værn mod fjendens beskydning har alle dage haft høj militær prioritet, og skyttegrave var også et

almindeligt træk i middelalderens belejringskunst. (ill. 4)

Ved krigsudbruddet i -14 anvendtes hjelme af metal kun som paradeudstyr i gardekorps. Briter og franskmænd kæmpede i stofkasketter, tyskerne med pikkelhuer af læder. Men det stod hurtigt klart, at der var forfærdende tabstal på begge sider, forårsaget af hovedskader. I 1915 begyndte man på begge sider at eksperimentere med stålhelme, og hér trak man klogeligt på tidligere erfaringer - nemlig middelalderens! Den engelske brodie-hjælm (ill. 5), der var standardudstyr frem til slutningen af 1950'erne, er slet og ret en moderne version af middelalder-

ill. 4: Middelalderlig skyttegrav, efter Talhoffer.

ill. 5: Britiske tommy'er med den velkendte "tallerkenhjælm"

ill. 6a: Fodfolks-hjælm, ca. 1460

ill. 6b: Tysk stålhelmet model M16

rens velkendte kedelhatte, og dens tyske modpart, den såkaldte M16, er ligeledes tydeligt modelleret over middelalderlige hjælmtyper (ill. 6a & 6b). Det er i virkeligheden kun i de små detaljer, middelalderens og verdenskrigens hjelme afviger fra hinanden, hvilket illustrerer den fundamentalt sunde tankegang, der ligger bag udviklernes valg. Hvorfor ikke trække på tidligere tiders praktiske erfaringer - selv om de er flere hundrede år gamle?

På samme måde søgte man også at adoptere andre elementer fra den middelalderlige rustning. Den tyske hær producerede et større antal såkaldte graben- eller zappenpanzer, der var direkte inspireret af senmiddelalderens kropspanzer (ill. 7). Panzeret var ret tungt og hæmmede bærerens bevægelsesfrihed i en sådan grad, at de var uanvendelige i en direkte angrebssituation, men vagtposter og snigskytter blev i stor stil forsynet med dem, til værn mod riffelkugler og granatsplinter. På allieret side var det så vidt vides kun italienerne, der eksperimenterede seriøst med tilsvarende udstyr (uden dog at opnå et anvendeligt resultat) men erobrede tyske eksemplarer var krigen igennem meget efterspurgt blandt de allierede tropper.

Også ringbrynjen, der jo er et kerneelement i middelalderens defensive arsenal, fandt anvendelse i verdenskrigen. Til det nye våben, tanks (der jo i parentes bemærket også var en middelalderlig opfindelse, jfr. centrets nye krigsvogn), krævedes et

ansigtsskærm til besætningen, som var modstandsdygtigt, men dog fleksibelt og muligt at se igennem. Løsningen blev briller af læder, forsynet med vandrette metal-lameller ligesom snebriller, og påhæftet et vedhæng af ringbrynje til beskyttelse af underansigtet (ill. 8). Atter en gang kunne der altså trækkes på middelalderens erfaringer.

Første Verdenskrig var om noget artilleriets krig. Kanoner krævede langt, langt flere ofre end noget andet våben. Under slaget om Verdun i 1916 blev der afskudt i alt 32 millioner granater - eller mere end 10 pr. kvadratcentimeter slagmark, hvor det gik hårdest til! Men de store infanteriangreb, som man ofte forbinder med netop denne krig, var naturligvis også en faktor. Og forholdene ved nærkamp i de snævre skyttegrave betød, at der hurtigt udviklede sig en helt uofficiel, improviseret kampkultur... der trak tungt på middelalderens krigserfaringer! Rifflerne var generelt lange (og endnu længere med bajonetten monteret), og derfor i virkeligheden ikke særligt velegnede til nærkamp i de smalle løbegrave. I stedet begyndte man at kæmpe med skarpslebne feltspader, knive, hjemmelavede køller, håndøkser osv - for en betydelig dels vedkommende åbenlyst beslægtet med middelalderens forskellige slagvåben. Og partisansømmet, "middelalderens minefelt", blev nu industrielt masseproduceret i ganske samme design som et halvt årtusinde tidligere; de kunne stadig opfylde den samme funktion, de havde udfyldt

ill. 7. Tyske stødtropper ca. 1917, iført zappenpanzer.

ill. 8: Britisk maske til tankpersonale, 1918

500 år tidligere - og som senere blev udfyldt af landminer (ill. 9).

Gennem hele krigen var kommunikation en udfordring. Moderne teknologi blev selvfølgelig taget i anvendelse. Men felttelefoner og -radioer var frem til krigen sidste år stadig afhængig af kabler, der jævnligt blev sprængt i stykker af granatnedslag eller simpelthen blev klippet over af fjendens patruljer. Gammelkendte kommunikationsmetoder som signalflag, brevdue og budbringere til fods - både mennesker og hunde - var stadig uundværlige (ill. 10). Selv da den trådløse radio omsider blev tilgængelig, var der en mængde situationer den ikke kunne bruges i på grund af støjen - f.eks. i kampvogne og fly. Fra alle de stridende hære er der talrige eksempler på brevdue, der blev højt dekoreret (oftest posthumt). En særlig hædersbevisning til fortjenstfulde britiske budbringer-dyr var, at de efter endt tjeneste blev aflivet og udstoppet. En del britiske regimenter har den dag idag hundrede år gamle udstoppede hunde og brevdue stående i hovedkvarteret, ikke sjældent med eftertragtede medaljer hængende om halsen!

Håndgranaten var ikke nogen ny opfindelse under den Første Verdenskrig. Siden 1600-tallet havde man benyttet bomber til at kaste ved håndkraft. Hidtil havde den dog været et ret sjældent våben uden synderlig betydning, men i årene 1914-18 vandt den enorm udbredelse. Den viste sig nemlig voldsomt

effektiv til netop de omstændigheder, man kæmpede under her - altså i smalle løbegange, der let kunne "renses" med et par nedkastede granater.

Sine steder lå løbegangene meget tæt, af og til så lidt som 10-15 meter. Men i de fleste frontafsnit var afstanden dog noget større, og altså normalt længere end man kunne kaste en granat ved håndkraft. Derfor dukkede der allerede tidligt i krigen en række anordninger og hjælpemidler op, der trak mere end almindeligt meget på middelalderen. Briterne udviklede således den såkaldte "West Spring Gun"... der vil være svært bekendt for den Middelaldercenter-vante. Det er nemlig en blide. Mindre end vores, javist, og udført i stål, og fjederdrevet i stedet for med kontravægt - men dog en åbenlys efterkommer af vores blider! (ill.11)

Det er selvfølgelig for meget at sige, at der intet nyt var under solen ved krigsudbruddet i 1914. Tvært imod bød den Første Verdenskrig på en mængde nye våben og teknologier. Men midt i al fremskridtet (!) var der altså overraskende mange spor, der førte helt tilbage til middelalderen. Selv i en højteknologisk moderne industriel storkrig kunne de århundredgamle erfaringer gøre nytte. Og det er jo i grunden ikke så lidt af en fjer i hatten for de femsyvhundred år gamle opfindere, at de var i stand til at udvikle så fremtidssikrede designs, at de stort set uændret kunne tages med helt ind i det 20. århundrede!

ill. 9: Industrielt fremstillede partisansom, anvendt i stort tal 1914-18 - i nøjagtig samme design som i det 14. århundrede.

ill. 10: En brevdue afsendes fra en britisk Mark IV-tank.

ill. 11: Moderne illustration af den såkaldte West Spring Gun, der blev anvendt til at slynge håndgranater mod fjenden - åbenlyst en sen efterkommer af Middelaldercentrets blider!

Sundkøbings første røgelseskar

Fig. 2. Det originale røgelseskar som findes i Den Gamle Bys kirkesamling. Alle røgelseskarrets oprindelige del var bevaret og det gjorde det derfor særdeles velegnet som udgangspunkt for udfærdigelsen af en kopi. Efter Mikkelsen 1985.

Lars Sass Jensen
Middelalderarkæolog, Ph.d.-studerende
Institut for Kultur og Samfund
Aarhus Universitet

Kirken i Sundkøbing har fået sit første røgelseskar! Røgelseskarret er resultat af Middelaldercentrets rejse til Indien i 2011, hvor tegninger og detaljerede fotos var grundlaget for den nu foreliggende rekonstruktion. Karret er produceret i samarbejde med den indiske bronzestøber Mester Suresh, som også tidligere har været skaberen af flere af Middelaldercentrets bronzer (Fig. 1).

Røgelseskarret er en kopi udført efter et originalt røgelseskar og som nu er at finde i Den Gamle Bys Kirkesamling. Proveniensen er ukendt, men det er sandsynligvis dansk og dateres til 1300-1400-tallet. De senmiddelalderlige røgelseskar var ofte præget af gotikkens formsprog og den højtstræbende gotiske kunst, som kendes fra kirkerne med deres spidsbuer, ribbehvælv og udvendige støttepiller. Det var låget som besad de mest dekorative detaljer og her kunne gengives en kirke eller sågar en hel by i miniature, formentlig et billede af den hellige by Jerusalem. Netop disse gotiske træk udviser Sundkøbings røgelseskar på fornemste vis.

Røgelseskarret består nederst af en fod og en skål. Herover et låg med et spir og et øsken, hvor trækkæden er fastgjort. Røghullerne udgøres af nøglehulsformede gennembrydninger med trepas oven over. Disse skal opfattes som kirkevinduer og hele

Fig. 1. Arbejdet med rekonstruktionen i Indien. Mester Suresh holder her det "falske røgelseskar" i voks. Foto Lars Sass Jensen 2011.

røgelseskarret kan opfattes som en kirkebygning. Trækkæden bruges til at løfte låget op og ned. Når dette sker holdes låget på plads gennem øskner, der er placeret på både skålen og låget, hvor igennem glidestængerne løber. Disse er fastgjort til bærekæderne som sammen med trækkæden ender i liljen. I liljen findes en bærerling (Fig. 2).

Hovedparten af de røgelseskar der er bevaret fra middelalderen er fremstillet i bronze, kobber eller messing. Fra kirkernes samtidige inventarlistes ved vi dog at det ikke altid forholdte sig sådan. Det fremgår af disse, at der i flere større kirker også fandtes røgelseskar af sølv, og i nogle tilfælde i et større tal end dem i bronze. Årsagen til at disse ikke er bevaret i større tal er formentlig, at de i senere tid er blevet smeltet om ikke mindst i forbindelse med reformationen hvor kirkernes guld- og sølvgenstande forsvandt fra kirkerne i stor stil.

Enkelte røgelseskar har også været udført i guld, men denne type har dog hørt til sjældenhederne i Skandinavien.

Røgelseskarret er fremstillet i teknikken *a cire perdue* eller tabt voks, som kendes tilbage fra antikken. Teknikken og fremstilling af røgelseskar er indgående beskrevet hos munken Theophilus i hans bog *On Divers Arts* fra begyndelsen af 1100-tallet, der beskriver flere håndværksteknikker herunder bronzestøbning. Kort fortalt foregår processen på følgende måde: Røgelseskarret modelleres først i voks over en kerne af ler. Denne bliver indkapslet i en kappe af ler, det "falske røgelseskar" i voks smeltes ud, og flydende bronze hældes ind i det herved opståede hulrum. Røgelseskarret er nu støbt. Lerkappen hugges væg, og kernen fjernes ligeledes. Hvis støbningen er mislykkedes, må man begynde forfra med at modellere et nyt røgelseskar, da voksoriginalen går tabt under denne proces. Er støbningen derimod vellykket begynder nu rensningen og efterbearbejdningen i form af ciselering, gravering og måske forgyldning. Til sidst samles røgelseskarrets enkelte dele.

Røgelsen opbevarede i et røgelsesgemme som i middelalderen næsten altid havde form som et skib. Ligesom røgelseskarrene kunne røgelsesgemmerne være udført i forskellige metaller, men sandsynligvis hørte røgelsesgemmer af guld sammen med røgelseskar af guld, og tilsvarende med sølv og bronze osv. Selve røgelsen kom fra Arabien og

er den mælkehvide harpiks fra det såkaldte viraktræ. Man tog røgelsen fra røgelsesgemme med en røgelses-ske og strøede den hen over de glødende trækul i røgelseskarret (Fig. 3). De glødende trækul blev opbevaret så kaldte ildbærekar, hvorfra man tog dem med en glødetang og lagde dem i røgelseskarrets skål.

Røgelseskarrets anvendelse

Røgelseskarret var et af de vigtigste liturgiske kar under messen i middelalderen og er det også i dag inden for den katolske kirke. Karret er ikke helligt, men dets vigtigste funktion er opbevaring af trækul og røgelse når disse afbrændes. Den eftermiddelalderlige betegnelse for røgelse var virak, og har formentlig rødder tilbage til middelalderen. Det er afledt af det tyske ord Weihrauch, som på dansk betyder indviet eller hellig røg. Det er i sin egenskab af hellig røg at røgelsen kommer til anvendelse i messen, der symboliserer og referer til en række begivenheder i Det Gamle Testamente.

Røgelseskarret er i brug flere gange i løbet af messen bl.a. under indgangssalmen hvor præsten går op til alteret og beryger dette og relikvierne. Evangelierne tilryges ligeledes før oplæsningen af dagens tekst, og symbolikken er; en bøn til Herren om modtagelse af teksten, med en reference til bl.a. Salmernes bog 141,2 "... som røgoffer, glæder for dig min bøn ..."

Nadveren var det centrale i den

Fig. 3. Ærkeenglen Mikael med røgelseskar, ca. 1400-1410. Sværdborg kirke, Danmark. Foto Lars Sass Jensen 2013.

Fig. 4. Røgelsesgemme i form af et skib med tilhørende røgelses-ske, kobber med forgyldning, Italien ca. 1400-1450. The Victoria and Albert Museum, England.

Fig. 5. Røgelseskar i brug under Karl 5. Kroning i 1364 uden for katedralen i Reims. Religiøse ceremonier og processio-
ner foregik ikke kun inde i kirkerne, men
også i høj grad rundt omkring i gader og
stræder. Optog af præster og andre gejstlige
har ikke været et sjældent syn i de middel-
alderlige købstæder. Efter British Library,
Cotton Tiberius B. VIII, f. 43r.

middelalderlige messe. Efter et bestemt mønster beryges offer og alter, mens præsten fremsiger en bøn. I bønnen nævnes bl.a. ærkeengelen Mikael i en reference til Johannes Åbenbaringen 8,3-5, hvor Mikael står ved alteret med et røgelseskar af guld. Med røgelsen skal han opsende bønner til Herren (fig. 4). Herefter beryges krucifikset og alter, og røgelseskarret afgives til en hjælpepræst. Præst, kor, menighed og til sidst evt. hjælpepræster tilryges som et tegn på bønfølelse. Berygelsen er både en velsignelse og en indvielse til ofringen.

Røgelsen havde dog også en anden vigtig funktion: renselse. Ved offer-
toriebønnen, som er en del af forberedelsen til nadveren, fremgår det at røgelsen blev opfattet som virksom mod onde magter og som et rensende middel, ligestillet med vievand. I bønnen fra 4. Søndag efter Hellig Tre Konger lyder det "Lad det ske, at dette offers frem-
bårne gave altid må renses os fra alt ondt og styrke vor skrøbelighed...".

Ved begravelse blev der ligeledes anvendt røgelse. Før den døde blev lagt i jorden fremsagde præsten en sidste bøn om tilgivelse: Absolution ved båren. Berygelsen symboliserer opstandelsens magt over forrådnelse og samtidig blev stænkelsen af vievand set som en sving i renselsens flammer.

Ved processio-
ner både i og uden for kirken gik røgelsen altid forud og således begrænsede brugen af røgelse sig ikke kun til inde i kirken (fig. 5).

Fra i år vil man kunne opleve Sundkøbings præst og hans følge gennemføre forskellige religiøse processio-
ner hvor også røgelseskarret vil komme til anvendelse. Røgelseskarret er en del af Middelaldercentrets kirkeprojekt og et af en lang række liturgiske kar som i fremtiden vil blive produceret til byens kirke som i disse år er under opførelse (Fig. 6).

Litteratur

Andersson, A.: Liturgiska kärl. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bd. 10, sp. 619-626.

Helander, S.: Rökelse. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bd. 14, sp. 621-622.

Mikkelsen, H.: *Røgelseskar i "Den Gamle By"*. "Den Gamle By" 1985, s. 153-176.

Sass Jensen, L.: Bronzer til kirken i Sundkøbing. *Middelaldercentrets nyhedsblad* 2012, 2012, s. 24-26.

Fig. 6. Sundkøbings første røgelseskar i brug. Foto Lars Sass Jensen 2013.

Jousting gennem tiden

Joakim Løvgren
Historiestuderende
Syddansk Universitet, Odense

Jousting gennem tiden

Jousting, eller dystløbet, er en sport som i de seneste 20 år har fået en renæssance rundt omkring i verden. Denne sport er, og bliver brugt som, et formidlingsmiddel på forskellige museer, hvor bl.a. The Royal Armouries og Middelaldercentret ved Nykøbing Falster kan nævnes. Sporten går i al sin enkelthed ud på, at to personer galoperer imod hinanden, imens de forsøger at ødelægge en lanse på hinandens skjolde. Hvordan og hvorfor sportsgrenen har fået denne renæssance, hvordan den har udviklet sig, samt hvilket formål sporten har for de udøvende, er der endnu ikke nogen der har undersøgt, hvilket vil være denne artikels formål. Blandt sportens udøvere er der forskellige opfattelser af hvorledes den skal udføres, og dermed også hvilket formål sporten har. Joustingens formål for udøverne har jeg forsøgt at danne mig et billede af ud fra samtaler og interviews, hvilket der også vil være fokus på. Artiklen vil først forklare hvor joustingrenæssancen havde sine begyndelse, og derefter undersøge dens forgreninger, for til sidst at beskrive hvad der skal til, for at den middelalderlige ridderturnering kan blive genskabt.

Det vil sandsynligvis ikke undre ret mange, at jousting ikke blev opfundet for nyligt, men var en ridderlig sport, som blev dyrket helt frem til 1600-tallet. Hvorfor sporten uddøde, har sandsynligvis noget at gøre med samfundsændringer, for siden den tungt pansrede ridder mistede sin funktion på slagmarken

og i stigende grad led nederlag til disciplineret infanteri, samt krudt og kugler, mistede han samtidig sin privilegerede position i samfundet. Derfor har der ikke været en ubrudt linje af ridderturneringer siden middelalderen, og op til vor tid. Første gang der er bevis for at jousting blev genoptaget siden middelalderen, er i 1839, hvor *The Eglinton Tournament* fandt sted. Borgerskabet i begyndelsen af 1800-tallet var i høj grad præget af den romantiske bevægelse, og det centrale ved denne bevægelse var stærke følelser, samt genoplivning af fortidens dyder. Sidstnævnte er sandsynligvis årsagen til at en skotsk adelsmand, samt omkring 40 andre standsfæller og officerer, fik ideen til at genopleve de ridderlige dyder, og genopføre en ridderturnering¹. Man kan altså konkludere, at det var en kulturel bevægelse, som i starten af 1800-tallet fik en gruppe mennesker til at genopføre en middelalderlig ridderturnering, og at formålet var at genoplive de romantiske strabadser som ridderne havde før i tiden.

Det var derimod sandsynligvis ikke en kulturel bevægelse, der for 17 år siden drev en gruppe mennesker på The Royal Armouries i Leeds til at genoplive sporten. Deres drivkraft og formål var centreret omkring formidling, hvilket jousting blev en del af. I det internationale museumslandskab er det i de seneste årtier blevet moderne at benytte sig af levende formidling², hvilket sandsynligvis er årsagen til at The Royal

The Joust, Eglinton Tournament, Irvine, Scotland. James Henry Nixon. 1839

Turnering på Royal Armouries, Leeds.

Armouries valgte at bruge jousting i deres formidlingsstrategi.

Initiativet til at bruge jousting i museets formidling kom fra britten John Waller. John Waller fik ansvaret for ridderturneringerne på museet, og opførte ridderturneringer i weekenderne. En del af ridderturneringen bestod af to ryttere i middelalderligt civilt tøj, som udførte forskellige træningsøvelser, såsom ringridning og spydkast til hest. Til sidst red to riddere i fuld udrustning mod hinanden, hvor en kommentator forklarede regler og tekniske udfordringer til publikum. Fordi jousting blev brugt som en del af museets formidling, var joustingens formål at det skulle have en oplysende karakter, frem for at være en konkurrence. For selvom der ikke var aftalt spil ridderne imellem, så var formidlingsshowets omdrejningspunkt ikke hvem der kunne ødelægge flest lanser, men at publikum skulle få et indblik i middelalderens ridderlige kultur.

History Channels serie: Full Metal Jousting.

På Spøttrup Borg blev der i juli 2012 afholdt EM i Ridderdyst. Dette var en decideret konkurrence mellem 17 deltagere, hvor jousting var hovedkonkurrencen. Her gjaldt det for deltagerne om, at score point ved at ødelægge lanser på en modstanderes skjold. Dette kunne tyde på, at EM i Ridderdyst 2012 var et arrangement der genoplivede den middelalderlige ridderturnering, hvilket på papiret også var arrangementets formål. Dette var imidlertid desværre ikke tilfældet, da forskellige faktorer medførte, at det ikke levede op til middelalderens standarder. Eksempelvis brugte de lanser med balsaspidser. Balsaspidser betyder, at den første meter af lanser er lavet af skåret balsatræ, hvilket meget nemt går i stykker. Formålet med at benytte disse balsaspidser, skulle efter sigende være at beskytte den person, som bliver ramt af lanser. I middelalderen brugte ridderne dog faste lanser, og nye eksperimentale arkæologiske undersøgelser viser, at faste lanser faktisk er sikrere, hvis man vel at mærke bruger det korrekte udstyr.

I februar 2012 var der premiere på et realityshow om jousting på *History Channel*. Denne udsendelse blev kaldt for "*Full Metal Jousting*", og handlede om 16 deltagere, som på to hold skulle jouste imod hinanden. I denne udsendelse var formålet at forny jousting, så det blev til en moderne sport, frem for at genoplive middelalderens ridderturneringer. At de i *Full Metal Jousting* forsøger at forny joustingsporten, kan bl.a. ses på deres udstyr. De rustninger, som bliver brugt i *Full Metal Jousting* kan ikke betragtes som rekonstruktioner af rustninger fra middelalderen, men som moderne sportsudstyr. Det mest autentiske udstyr de benytter sig af, er deres lanser, som er massive kosteskafter. Dette medfører at lansestødene har en enorm kraftoverførsel, og fordi de ikke bruger autentiske sadler, bliver de nemt kastet af hesten, så udsendelsen får en drabelig karakter. Udsendelsen har altså ikke i sinde at genoplive middelalderens ridderturnering, og efter en af deltagerne eget udsagn, så er de i *Full Metal Jousting* langt bedre end middelalderens riddere. Denne deltager argumenterer bl.a. ud fra, at middelalderens riddere ikke brugte faste lanser, men i stedet havde udhulede lanser. Ganske

vist findes der hule lanser på The Royal Armouries i Leeds, men deres udformning og udsmykning, tyder i højere grad på at de har været brugt til parader. Desuden er de hule lanser også dateret til starten af 1500-tallet, hvilket man ikke kan sige er repræsentativt for hele middelalderen. Konklusionen med Full Metal Jousting er, at udsendelsen vil forny jousting og gøre det til en moderne ultimativ sportsgren, og samtidig heller ikke genopliver middelalderens ridderturnering.

Findes der så slet ingen, som har genoplevet den middelalderlige ridderturnering siden middelalderen? Til det kan der desværre kun svares: Nej. Middelalderens ridderturneringer havde så høj standard af klædedragt, rustninger, heste og ridning, at det ikke kan sammenlignes med nogle af de ridderturneringer der bliver afholdt i dag. For ikke at skuffe læseren alt for meget, kan jeg afsløre at der findes personer som er kommet vanvittigt tæt på! I september 2012 blev der afholdt *The Grand Tournament of St. Wendel*, i den lille tyske by Skt. Wendel. Dette var en byfest, hvor man afholdte en ridderturnering ligesom for 500 år siden, da kejser Maximilian³ besøgte byen. Arrangøren var hollænderen Arne Koets, hvis grundtanke var, at han ville genopføre en ridderturnering som den ville have set ud i starten af 1500-tallet. Her brugte de faste lanser, utroligt korrekte replikaer af turneringsrustninger, replikaer af middelaldersadler, og selv hestene var racer, som fandtes i middelalderen. Arrangementet forløb over en weekend, hvor der lørdag og søndag var jousting og mélé. Méléen var en middelalderlig

turneringsdisciplin, der i sin samtid blev betragtet som den mest ærefulde. Disciplinen bestod af to hold med op til 100 deltagere på hvert hold⁴, der først angreb hinanden med solide trælanse, og derefter trak sværd eller kølle, og slog løs på hinanden. Vinderen af denne disciplin var den ridder, som havde redet bedst og opført sig modigst⁵. Hvis man forestiller sig synet af 200 panserklædte riddere på hver deres fyrige stridshingst tromle ind i hinanden, kan man godt forstå hvorfor denne disciplin blev betragtet som den mest ærefulde – og den mest populære! Dette blev gjort i mindre målestok ved turneringen i Skt. Wendel, hvor to hold á 5 deltagere angreb hinanden. Af sikkerhedsårsager valgte man ikke at indlede méléen med et lanseangreb. Jousting-delen forløb med faste lanser og udstyr som svarer fuldstændigt til middelalderens standard, samt at vinderen ikke blev udpeget ud fra pointscoring, men blev udpeget af en håndfuld fornemme damer, der valgte den ridder de syntes var bedst. Denne ridderturnering er den eneste af sin slags siden Eglinton turneringen i 1839, der forsøgte at genoplive denne ridderlige sport – men hvad er så årsagen til, at det ikke lykkedes? Her ligger svaret i ridningen. Ud fra middelalderlige bøger og billedkilder kan man danne sig et billede af, at ridderne i middelalderen besad meget fine ridekundskaaber, som det kun er meget få der besidder i dag. Dette viste sig bl.a. ved méléen, hvor det eksempelvis var påkrævet at man holdt sin hest i galop under en kamp med en modstander, men det var de færreste der besad denne egenskab. Under joustingen var der også nogle

Mélé, The Grand Tournament of St. Wendel, 2012.

The Grand Tournament of St. Wendel, 2012.

The Grand Tournament of St. Wendel, 2012.

af deltagerne som ikke var i stand til at holde deres hest tilbage, hvilket medførte at en dyst gik tabt, fordi modstanderen ikke var parat.

Vi mangler dermed at se, hvordan en middelalderlig ridderturnering i virkeligheden så ud, simpelthen fordi de personer der arbejder på at genoplive middelalderens ridderturneringer, endnu ikke er ligeså dygtige som ridderne i middelalderen. Deltagerne ved Skt. Wendel turneringen har allerede meget på plads, eksempelvis enormt flotte reproduktioner af rustninger, sadler og skaberækker, og selv pointene bliver givet af fornemme jomfruer, akkurat som det blev gjort i middelalderen.

Det er nu omkring halvandet år siden at The Grand Tournament of St. Wendel blev afholdt, og deltagerne kan ikke anklages for at hvile på laurbærbladene. Holdet bag tur-

neringen i Skt. Wendel træner dagligt og hårdt på at blive ligeså gode som middelalderens riddere. Rundt omkring i Europa har Arne Koets inspireret den internationale joustingscene, hvilket har medført at turneringer som The Grand Tournament of St. Wendel er blevet afholdt i Moskva og Nyborg, og i maj 2014 afholdes der endnu én i Oslo. Disse turneringsbegivenheder har medført, at deltagerne i Skt. Wendel turneringen har haft mulighed for at træne, og er blevet endnu bedre end de var for halvandet år siden. I weekenden 1.-3. august 2014 afholder Middelaldercentret ved Nykøbing Falster ligeledes en turnering, med deltagere fra den prestigefyldte Grand Tournament of St. Wendel. Ved denne turnering vil der være flere deltagere end der før har været til turneringer hvor der dystes med faste lanser. Blandt deltagerne tæles arrangøren af The Grand Tournament of St. Wendel, Arne Koets,

kurator for våben- og rustningsafdelingen på The Wallace Collection, Tobias Capwell, samt vinderen af The Grand Tournament of St. Wendel i 2012, Joram van Essen. De bliver i alt 8 deltagere, som skal bryde faste lanser, og derefter kæmpe mod hinanden i mêlén. Deltagerne er kommet langt med deres træning, så chancen for at publikum ved turneringen på Middelaldercentret oplever en fuldstændig autentisk ridderturnering, er meget stor! Det kan med andre ord betyde, at den første gennemførte ridderturnering siden middelalderen ser dagens lys i weekenden 1.-3. august, på Middelaldercentret ved Nykøbing Falster.

Noter

- 1 "http://en.wikipedia.org/wiki/Ian_Anstruther" Anstruther, Ian *The Knight and the Umbrella: An Account of the Eglinton Tournament, 1839.* London: Geoffrey Bles Ltd, 1963. Side 144.
- 2 Skot-Hansen, Dorte. *Museerne i den danske oplevelsesøkonomi.* Imagine, 2008.
- 3 Kejseren af det Tysk-romerske kejserrige. *Regerede fra 1486 til 1519.*
- 4 Fallows, Noel. *Jousting in Medieval and Renaissance Iberia.* The Boydell Press 2010. Side 5.
- 5 Barker, Juliet og Richard Barber. *Tournaments Jousts, Chivalry and Pageants in the Middle Ages.* The Boydell Press 1989. Side 2.

Sundkøbing får et herberg

Lars Sass Jensen

Middelalderarkæolog, Ph.d.-studerende
Institut for Kultur og Samfund
Aarhus Universitet

Der kom mange rejsende, handelsfolk og pilgrimme gennem de middelalderlige købstæder og selv om gæstfriheden i middelalderen var stor, voksede behovet for kroer, gæstehuse og herberger. Det samme er nu tilfældet i Sundkøbing.

Borgmesteren har derfor besluttet, at indrette et herberg på førstesalen i det nye byhus (Fig. 1) som er opført ud til torvet. Naturligvis ikke uden den bagtanke, at pengene som han regner med at tjene på de mange rejsende som gæster hans herberg, skal bruges til at finansiere det beboelseshus som skal opføres på grunden.

Middelalderlige danske herberg

I Danmark nævnes herberg første gang i 1086 i Odense, og i 1165 nævnes et i Ringsted. I den efterfølgende tid nævnes flere herberg i sammenhæng med klostre, som var forpligtet til næstekærligt at hjælpe næsten alle der rejste gennem riget. I 1283 kom der første gang en forordning fra kongemagten om at der skulle oprettes kroer for de vejfarende hvor de kunne overnatte, og man gav værten ret til at tilbageholde gæster der ikke kunne betale. I 1396 udstedte dronning Margrethe I en forordning, hvor der bl.a. stod: "...at hver foged lader bygge en kro for hver 4 mil, og at de, der kommer der, skal kunne få dækket sine behov for sine penge, uanset på

hvilket tidspunkt det er, og at de ikke sætter priserne der, eller andre steder, hvor man kommer som gæst, dyrere eller højere end det, som gælder i nærmeste købstad." Det er særligt den sidste del af dronningens påbud, der er af interesse for Sundkøbing. Det var altså normalen at der fandtes en kro eller flere i købstæderne. I forordningerne, men også i landskabslovene, tales der om kroer, altså steder hvor man mod betaling kunne få mad og husrum. I de skriftlige kilder, syntes flere ord brugt om den samme funktion, således smelter ordet kro sammen med ord som gæstgiverier og herberg. I Sundkøbing bruger vi betegnelsen herberg.

Vores øvrige viden om herberg i det middelalderlige Danmark er begrænset. Ikke fordi de ikke har eksisteret, men de lader sig sjældent finde arkæologisk og når de omtales i de hjemlige skriftlige kilder er det uden mange detaljer. Heldigvis kendes de fra det øvrige Nordeuropa og særdeleshed Tyskland hvorfra der er flere gode skriftlige og billedlige kilder. I flere større middel-

Fig. 1. Sundkøbings nye byhus hvor der på førstesalen indrettes et herberg til rejsende. De to nederste boder vil blive indrettet til håndværk. Fra en trappe på bagsiden får man adgang til herberget. Foto Lars Sass Jensen 2014.

Fig. 2. Herbergs scene fra ca. 1555. Olaus Magnus fortæller at man om vinteren opførte midlertidige herberger for de rejsende langs kysten og ude på isen. De genkendes på den karakteristiske krans som hang uden for herberget. Vinteren var en god årstid for rejser, det gik langt hurtigere i slæde end med vogn, og de tilfrosne indre farvande var lettere at færdes på end de ofte ufremkommelige veje. Efter Magnus 1555 (1976).

alderlige byer i Europa er der også bevaret middelalderlige herberger, som giver mulighed for at nuancere billedet.

Vi har umiddelbart ingen grund til at tro at et herberg i Danmark har været meget forskelligt fra de tyske og derfor bygger den nedenstående korte beskrivelse af forholdene også på dette materiale (Fig. 2).

Hvor lå herberget?

Oftest var herberg placeret ved byens indfaldsveje, hovedgader, byporten, havnen eller ved markedspladsen. Det var her de rejsende og pilgrimene færdedes og herberget kunne kendes på de udhængsskilte som ofte også bar herbergets navn. Disse udhængsskilte kunne have forskellig form, men udbredt var den ellers for kroer så genkendelige humlekrans og her ses sammenblandingen mellem herberg, kroer og gæstgiveriet. Skjoldformede skilte med enten grundejerens, byens eller lensmandens våbenskjold eller bomærke syntes også at have været anvendt. Det samme gælder skilte med billeder af de helgener som beskyttede de rejsende og pilgrimme, eller fabelvæsner, dyr eller genstande.

Herberget havde et halvoffentlige præg, hvilket gjorde, at kun huse der var udstyret med disse udhængsskilte gjaldt som et herberg. Så længe skiltet hang, havde værten pligt til at optage gæster så længe det var praktisk muligt. Værten måtte ikke lokke gæsterne til at overnatte hos sig, og han havde

pligt til at sørge for den tilstrækkelige forplejning til den pris som nu var fastsat for en overnatning. Han havde ligeledes pligt til at afvise mistænkelige personer og uærlige. Det var forbudt at bære våben og værten havde pligt til at sørge for ro og orden blandt sine gæster og hæftede for deres lovovertrædelser.

Indretningen og forplejningen

Herberg kunne i byerne findes i almindelige større borgerhuse med flere rum, men også i mere simple huse med måske kun et rum. I det sidste tilfælde sov værten og gæsten måske i samme rum som kreaturer og ride- og trækdyr opholdt sig. I de større borgerhuse kunne herbergsdelen bestå af et opholdsrum, et spiserum og et stort soverum med strå- eller løvmadrasser hvor gæsterne sov sammen under sovesalslignende forhold. I andre var standarden dog højere og i stedet for madrasser på gulvet sov man i senge, dog stadig i samme rum. Herberg med to til seks senge, blev betragtet som små, mens dem med 15-20 senge blev betragtet som store (Fig. 3). Som regel blev sengen delt af to eller flere personer og der har således i de store herberger kunnet sove 40-50 personer i samme rum. I de største byer kunne man finde hele bygninger opført kun med det formål at huse et herberg. Disse var oftest også mere luksuriøse og udstyret med stalde, lagerrum, spise- og andre opholdsrum. Her fandtes enkelt- og dobbeltværelser med senge, sengelinned, kister, borde og stole.

Forplejningen var som regel meget simpel og kunne bestå af øl eller vin, brød, ost og måske en smule kød. Ønskede man noget bedre, måtte det selv medbringes og tilberedes.

Indretningen af Sundkøbings herberg

Herberget bliver på første sal i det nye byhus, med adgang fra en trappe på bagsiden. Da huset endnu ikke står helt færdigt, idet det mangler at blive lerklinet, vil herberget først åbne når dette er gjort. Man vil kunne kende herberget og vide at det er åbnet, når udhængsskiltet er på sin plads.

I første omgang vil herberget blot

udgøre et stort rum, med senge i den ene og et bord med bænke i den anden ende. På sigt vil rummet kunne opdeles i to rum med en let bindingsværksvæg, og dermed bliver der etableret et spise- og et soverum. Dermed vil nogle gæster kunne hygge sig om aftenen og andre sove i ro og fred.

Sengene vil blive udstyret med sengeinnet og gæsterne vil skulle dele sengene, så der ligger to i hver. Til sengene vil der komme kister hvor det på eget ansvar er muligt at opbevare sine mest værdifulde ting.

Formentlig vil herberget kunne tages i brug i løbet af sæsonen, med tre-fire senge færdige og først til næste sæson være fuldt udstyret.

Litteratur

Gasthaus i Lexikon des Mittelalters. München & Zürich 1977-1999.

Kroman, E.: *Den danske rigslovgivning indtil 1400.* København 1971.

Magnus, O.: *Historia om de nordiska folken.* Rom 1555 (Stockholm 1976).

Fig. 3. Herbergsscene fra ca. 1461-1462. Udhængsskiltet viser vejen til herberget for de rejsende, som må dele sengen med andre logerende. Bemærk rejsetaskerne og pilgrimsstavene, der ligger på bordet i sovesalen. Efter *Les Cent nouvelles nouvelles*, University of Glasgow, Ms Hunter 252, 70r, Frankrig ca. 1461-1462.

Et snilt stykke legetøj

Pieter Brueghel d. Ældre, "Børnelege" (detalje), 1560 (Kunsthistorisches Museum, Wien)

Kåre Johannessen
Museumsinspektør, Middelaldercentret

På en dansk TV-kanal kunne en overgang ses et quiz-program med titlen "Er Du Kløgere end en 10-Årig?". Det er en pudsige tanke, at hvis alle tiders største geni, Leonardo da Vinci, havde stillet op i denne quiz, ville svaret på visse punkter være et klart "nej!" En obskur detalje i hjørnet af et maleri fra den tidlige renaissance viser nemlig et barn, der helt tydeligt har løst en flyveteknisk udfordring, hvor selv den store Leonardo kom til kort.

Pieter Brueghel den Ældre var en flamsk renaissance-maler, hvis billeder med rette er berømte for at vise den brede befolknings hverdagsliv i al sin herlige mangfoldighed. På hans maleri "Børnelege" fra 1560 ses, godt gemt af vejen i nederste venstre hjørne, et barn der leger med... en helikopter! Tilmed en helikopter, der i modsætning til Leonardos bud på samme maskine (tegnet godt et halvt århundrede tidligere) faktisk er i stand til at flyve! Maleriet er en sprudlende

"Brueghel-ikopteren" rekonstrueret på Middelaldercentret!

præsentation af alle tidens almindelige børnelege - hvorfor vi altså med nogenlunde sindsro kan antage, at det ikke blot er en enkelt opvakt knægt med hovedet skruet rigtig på - det er tydeligvis et almindeligt kendt stykke legetøj!

Naturligvis er der som sagt tale om et banalt og simpelt stykke legetøj - men i modsætning til Leonardos helikopter et lille stykke mekanik, der rent faktisk fungerer. Hvad Den Store Tænker ikke formåede... det klarede børnene på de nederlandske gader, endda med helt simple midler og materialer! Legetøjs-helikopteren er et eksempel på, at man i hvert fald i det 16. århundrede - og muligvis tidligere - rent faktisk HAVDE gennemskuet de grundlæggende fysiske mekanismer bag rotorblads-flyvning, og var udmærket i stand til at konstruere en fungerende flyvende maskine, der var tungere end luften; ganske vist kun i miniatureform, og uden nogen antydning af styregrej... men det er nu alligevel en ganske imponerende bedrift.

Der er dog intet der tyder på, at opdagelsen fik nogen anden praktisk anvendelse end at underholde børn. Til gengæld var det et stykke legetøj, der var så levedygtigt at det kan købes i de fleste legetøjsbutikker den dag idag - hvilket (sammen med kæphesten og en meget lille håndfuld andre klassikere) må gøre det til ét af de mest levedygtige stykker legetøj nogensinde.

... og en nutidig plasticversion af samme legetøj!

Varme hænder

- lidt om kilder på syede stofvanter

Catharina Oksen
Arkæolog

Det er svært at klare sig i den nordiske vinter uden noget at have på hænderne.

Der er kilder på og fund af forskellige typer handsker og vanter fra middelalderen. Lige fra meget fine strikkede silkehandsker, som biskopper bar, til grove arbejdsvanter af læder, fig. 3-6. Fra Lödöse er endda fundet en trælæst til lædervanter og et forarbejde, fig. 5.

En handske er her defineret som en beklædningsgenstand til hånden med et rum til hver af de fem fingre, med variationen trefingerhandsker hvor pegefinger og langfinger samt ringfinger og lillefinger deler et rum.

En vante er her defineret som en beklædningsgenstand til hånden med et separat rum til tommelfingeren og et fælles rum til de øvrige fingre.

Der er en del arkæologiske fund af **nålebundne** uldvanter, især fra Norden og de baltiske lande. De er i klassisk vantefacon med tommelfinger og en kort manchette.

De **nålebundne** vanter daterer sig fra vikingetid til op i 1500-tallet, og der er ikke de helt store forskelle i facon og fremstillingsmåde gennem de 500 år. Nålebundne vanter er

Fig. 1. Jæger i vinterlandskab. Han bærer vanter af der tydeligt har pels eller lignende indvendig. De kan være syet af skind med pelsen indad, eller være af stof med pelsfoer eller med flossyning. Castello Buonconsiglio, 1405-10.

fremstillet op til nutiden i Nordnorge og Nordsverige, og det er stadig stort set samme facon, manchetten kan være af forskellig længde, og stingtypen kan variere noget.

Der er en del arkæologiske fund af **lædervanter** fra middelalderen. Fra Sverige er der hele seks vanter i Statens Historiska Museet i Stockholm, dateret til middelalder generelt. Fra Norge er der fund af lædervanter fra Oslo og Trondheim (se webhenvisninger bagest i artiklen)

En lædervante fra London er dateret til 1400-tallet, fig. 4.

De skriftlige kilder nævner også **dunforede** vanter, formentlig skindvanter (KLN M XIX, p. 498).

Arkæologiske fund af **syede** vanter af uldstof er derimod ikke så kendte, men de findes.

Vanter syet af stof er nævnt i skriftlige kilder fra middelalderen. I regnskaber fra Bergens kongsgård fra slutningen af middelalderen næv-

Fig. 2. Bonde på markarbejde med trefingerhandsker. Luttrell Psalter, 1320-1340

Fig. 3. Bishop handsker i strikket silke og metaltråd. ca. 1386. Treasury of New College, Oxford

Fig. 5. Trælæst og forarbejde til lædervante fra 1200-tallet, Lödöse, Sverige. Statens Historiska Museum

Fig. 4. Lædervante fra London, 1400-tallet. Museum of London

Fig. 4. Lædervante fra Sverige, middelalder, SHM 21144-1375.

nes vanter af vadmel, til brug for folk som arbejdede i skoven (KLNMXIX).

At syede stofvanter har fandtes siden oldtiden antyder et fund fra en egekistegrav i Guldhøj, en voksen mand havde her, foruden en række fine ting som fx en klapstol, fået en syet vante eller strømpe med sig i graven.

De her i artiklen omtalte vanter syet i uldstof er noget forskellige i datering, fra de islandske vanter, Gardar og Heynes vanterne der er fra vikingetid/tidlig middelalder og til den svenske vante Lödöse vanten, der - indtil videre - blot er dateret til middelalder, og så de ikke præcist beskrevne norske vanter, Uvdal vanterne, der er fra 1300-tallet.

I reenactorkredse er det især de nålebundne vanter der florerer, men skal man give et realist billede af "vantesituationen" i middelalderen, så bør der være flere variationer.

Her følger en lille oversigt over kendte nordiske fund af syede stofvanter.

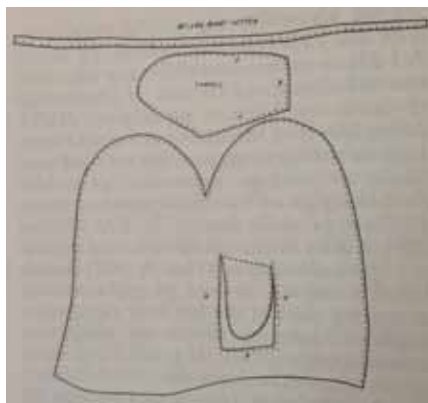

Fig. 6. Mønstertegning til lædervante fra Oslo, middelalder. (KLNMXIX, 499)

Lödöse vanten

Vanten findes på Lödöse Museum, Sverige, datering middelalder generelt.

Fundeomstændighederne er ikke oplyst. Såvidt vides er vanten ikke publiceret, ud over en beskrivelse af et rekonstruktionsforsøg af Åsa Martinsson (<http://www.textilverkstad.se/vavning/vante.html>). Vanten er ikke nævnt i fundpublikationen fra Gamle Lööse, Ekre, Rune et al; Lödösefynd, ting från en medeltidsstad.

Beskrivelse

Højrevante syet af sribet uldstof, 2/2 kipervævet med en tynd trend og en ret løst spundet, grovere isletråd.

Kanten er sømmet med kastesting syet med totrådet uldtråd. Indersiden af vanten er delvis flettet, Martinsson foreslår som følge af brug, men materialet kan også have været opkradset og overskåret.

Vanten er syet af et stykke stof, bukket over den øverste kant over fingrene og med et tilsat tommelfinger. Desværre er tommelfingeren ikke med i mønstretegningen, så min tolkning er et gæt, se fig. 8.

De to dele af vanten er ikke lige store, håndfladesiden er smallere end håndrygsiden og indsnittet til tommelfingeren sidder på håndrygsiden. Det betyder, at den ene sidesøm ligger inde over håndfladen, nærmest hen over pegefingern og indersiden af tommelfingern, når man har vanten på.

Fig. 7. Lödösevanten. Den originale vante og Åsa Martinssons rekonstruktion. www.textilverkstad.se/vavning/vante.html

Fig. 8. Lödöse vanten, forfatterens mønstreforslag. Grundlaget er Åsa Martinssons mønster, kun tommelfingern er tilføjet. Foto Catharine Oksen 2013.

Fig. 9. Rekonstruktionsforslag i valket uldstof (vadmél). I brug er vanten praktisk, om end ikke udpræget elegant.

Fig. 10. Lödösevanten. Variation over mønstret hvor de to sider er separate. C. Oksen.

Fig. 11. Gardar vanten. Islands Nationalmuseum, udstillingen. Foto C. Oksen.

Gardar vanten

Fundet 1881 i Gardar, Akranes, på vestkysten af Island. Fundstedet var en bosættelse fra landlamstiden, og vanten skulle være fundet in situ og kan formodes at være fra 900-tallet eller lidt senere. Vanten er udstillet på Islands Nationalmuseum i Reykjavik, hvor den er lagt med håndfladesiden opad.

Beskrivelse

Vanten, der er en venstrevante, er 28 cm lang, 11 cm bred.

Håndfladesiden af vanten synes lidt mindre en håndrygsiden. Tomlen er indsat på håndfladesiden, i en halvcirkelformet udskæring. I modsatte side, stadig på håndfladesiden, er en kile indsat på det nederste stykke, så vanten ender i en lille manchette. Vanten har måske været længere, afslutningen er ujævn og noget optrevet og der er ikke spor efter en kantsyning eller lignende.

Vanten er syet af vadmel, 2/2 kiperævvet, med en tynd trendtråd og en meget tyk islettråd.

Vanten var indvendig forsynet med flos, uspundet eller let spundet uld, angiveligt syet på stoffet og klippet ned til en tæt pelsagtig overflade. (Guðjónsson 1962)

Rekonstruktioner af Gardar vanten

Jeg har lavet flere rekonstruktioner af vanten.

En rekonstruktion er lavet i en stofkvalitet, det ligner den originale. Det er håndspundet og håndvævet uldstof fra Indien. Stoffet er ikke valket og trevler meget. Vantens dele er syet sammen med bagsting, sømmene er lagt ned til begge sider og syet ned med knaphulssting. Afslutningen af vanten er syet med knaphulssting, for ikke at trevle helt op ved brug.

Til sidst er vanten vendt på vrangen og der er tilføjet en flossyning med åbne løkker i jævne rækker i hele vantes overflade, flossyningen er derefter klippet op og studset jævnt til før vanten igen er vendt.

I brug er denne vante blød og meget varm at have på.

Flossyningen

Der er flere muligheder for hvordan vantes inderside kan have været

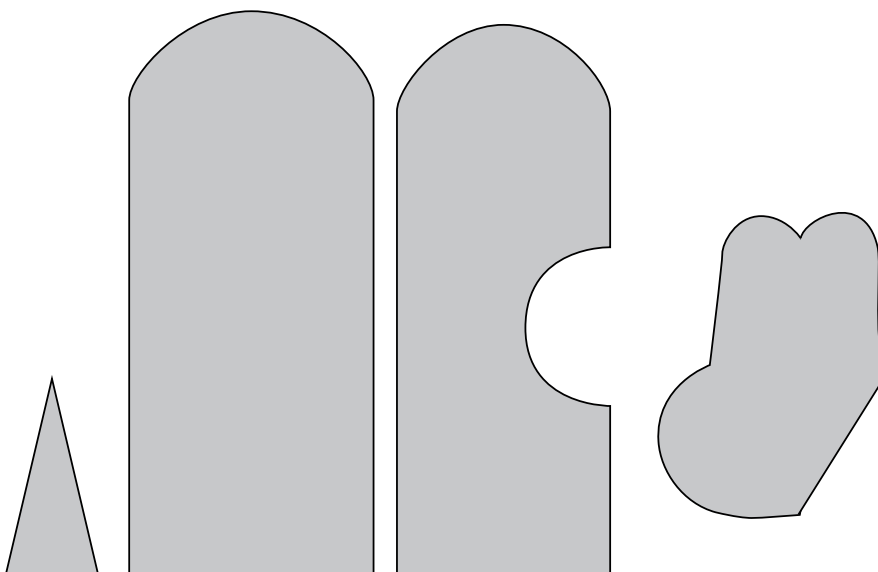

Fig. 12. Mønsterforslag til Gardarvanten. Tegning Catharina Oksen.

fremstillet. Det kan være en vævet rya, hvor stoffet er klippet ud til en vante, eller det kan være en flossyning, der er tilføjet den færdigsyede vante.

Fordelen ved flosvævningen i forhold til pels var at den kunne vaskes uden at blive stiv og ubehagelig i brug.

Der er nordiske middelalderfund af flos fra Grønland, Island, Sverige og Norge.

En del flosvævet stof har uden tvivl været brugt som "overtøj", altså til kapper, i middelalderen dog formentlig kun til folk af mindre høj status, folk som arbejdede udenørs, fx hyrder.

En anden anvendelse af flosvævet uldstof er som sengeryaer, altså en kunstig uldpels som man sov på. Fra Vadstena kloster er bevaret anvisninger på, hvad nonnerne skulle sove med af sengeudstyr. Blandt udstyret var en sengerya som de sov på og til vinterbrug endnu en rya over.

Sengeryaerne menes i middelalderen at have været simple "brugsryaer" i naturfarvet uld. Senere i 1500-tallet blev de vævet i livlige farver og mønstre og her skelner man mellem brugsryaer og prydryaer.

En rya er en tidskrævende ting at fremstille og stiller særlige krav til råmaterialet: Ulden, der skal være af en særlig kvalitet. En bådrya kunne bestå af helt op til 17 kg uld. Det var også en ret kostbar ting at eje i middelalderen og kilderne antyder da også, at det ikke var alle og enhver, der ejede en sengerya.

Der er en lang tradition for ryaer på Island, på museet på Lofoten er bl.a. udstillet bådryaer, altså ryaer brugt i åbne både.

På Middelaldercentret er der tidligere lavet væveforsøg med flosvævning efter de grønlandske kilder.

Fig. 13 Gardarvanten. En model i valket og opkradset fin uld, sat sammen med knappenåle. Bemærk hvordan håndrygsiden hvælver sig op, fordi den er lidt større end håndfladesiden. Rekonstruktion C. Oksen.

Fig. 14. Gardarvanten. En anden udgave af vanten, i kipervævet rød uld. Vanten har en god pasform. Rekonstruktion C. Oksen.

Fig. 15. Flosteknik som det er dokumenteret for grønlandske fund. Østergård, Else: Som syet til jorden, p.74.

Flos er et ved strikning, syning ell. vævning fremstillet lag (lur) af løkker ell. (overskaarne) traadender (af uld ell. silke).

Rya er knytteteknik hvor uldgarn knyttes på vævet stof i løkker der klippes op og danner en lang og ret grov lur ("den danske ordbog")

Fig. 16. Rekonstruktionsforsøg af Gardar vanten. Forskellige stadier i flossyningen på vantens inderside.
Da vante og flos'en er i forskellige farver, kan enkelte flossting ses på vantens yderside som brune prikker.
Stoffet vanten her er syet i, er meget lig originalens.
Rekonstruktion C. Oksen.

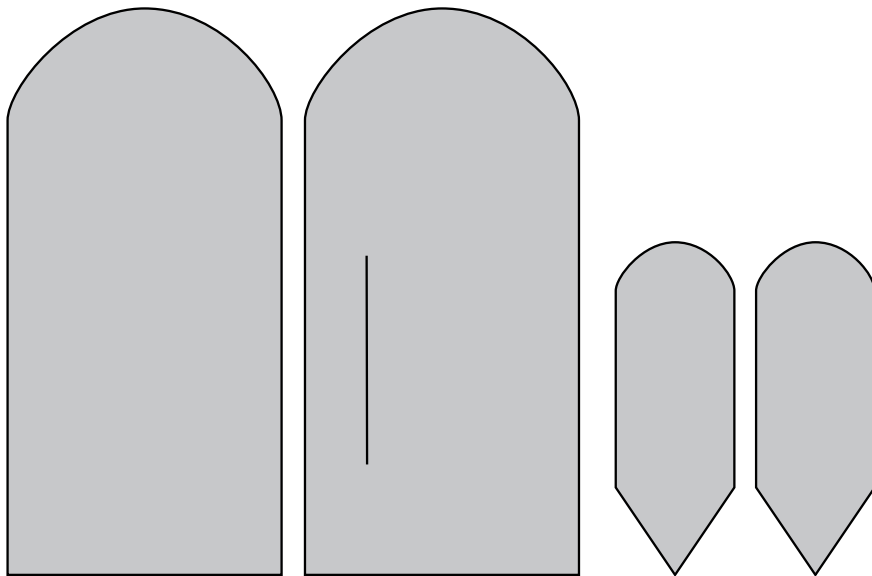

Fig. 17. Mønsterforslag til Heynes vante. Tegning Catharina Oksen

Heynes vanterne

Fundet 1960 i Heynes, Island. Dateringen formodes at være fra før 1100. (Gudjonsson 1962)

Beskrivelse

Vanterne er små, barnevante, de er syet i vadmel og holdt sammen af en flettet uldsnor.

Den ene vante er syet af to ens stykker, håndfladeside og håndrygside, med lige, parallelle sider og rundet top, lige afskåret forned.

Den anden vante har samme form,

men er syet af et stykke, som er bukket om ved den ene langside.

Begge vanter har ens tommelfingre syet af to stykker stof, skråt afskåret forned og syet ind i en slids på vanternes håndfladeside.

Vanterne er holdt sammen af en flettet uldsnor, såvidt det kan ses er den flettet af seks tråde.

Rekonstruktion

Der er lavet flere rekonstruktionsforsøg efter beskrivelser og fotos, resulterende i mønsteret fig. 17, rekonstruktion se fig 19.

Fig. 18. Barnevante fra Heynes, Island. Foto Gisli Gestsson, KLMN XIX, p. 499.

Fig. 19. Rekonstruktionsforsøg af Heybes vanterne i kipervævet gul uld. Rekonstruktion C. Oksen.

Uvdal vanterne

Fundet i to grave i Uvdal stavkirke, liggende in situ på hænderne af hhv en pige på ca 7 år og en ung kvinde på ca 15-17 år samt på to voksne individer.

Gravene er fundet i 1978 og de er dateret til 1300-tallet.

Vanterne er alle af uldstof, farvet røde, formentlig med krap.

Fundet er publiceret (Vedeler 2007) men desværre er vanterne ikke nærmere beskrevet og de er derfor ikke forsøgt rekonstrueret her.

Fig. 20. Foto af vanterne in situ i graven med den lille pige.

Sammenligning af vanterne

Man kan diskutere, hvor mange forskellige måde, man overhovedet kan sy en vante på, men som det ses, er de her nævnte vanter noget forskellige i mønstrene.

Sammenligner man vanternes facon med de nålebundne vanter, og med fund af lædervanter, så ligner især Gardarvanten de nålebundne vanter en del i facon.

Sammenligner man de syede vantes facon med fund af **lædervanter**, så er der flere interessante sammenfald. Der er en enkelt vante (SHM 21144:1375) der har næsten samme mønster som Lödösevanten, hvor tomelen er sat ind som en kile i vanten. De øvrige har tomelen sat ind i et skråt, lige eller rundet snit i vantens håndfladeside, nogle som Gardarvanten. Flere af lædervanterne har håndfladesiden mindre end håndrygsiden, lige som Gardarvanten. Lædervanten fra London, se fig. 4, har tomelen sat på i et skråt snit.

De ovenfor beskrevne lighedspunkter og sammenfald de forskellige vantetyper imellem betyder, at det ikke er usandsynligt, at de tre her beskrevne vantetyper: Lödöse, Gar-

dar og Heynes, har kunnet optræde i Norden i middelalderen generelt.

Teknikken med at forsyne en syet vante med **flossting** indvendig er interessant. Teknikken er almindelig kendt i Norden, og den gør vanterne varme og behagelige.

Hvis man som reenacter ønsker en autentisk og varm vante, så er det oplagt at forsøge sig med flosteknikken. Blot skal man bruge en stofkvalitet der ligner Gardarvantsens for at få et godt resultat.

Morsomt er det iøvrigt, at man for næsten 1000 år siden i Norden fik den gode idé at sætte en snor i ungerne vanter, så de ikke blev væk fra hinanden. Men hindre ungen i at tabe dem begge er det åbenbart ikke lykkedes, for så var de næppe fundet i en arkæologisk udgravning idag.

Litteratur

KLNM XIX, p. 497 ff

Agnes Geijer, "Ur tekstilkonstens Historia", p. 211 ff.

Guðjónsson, E.E. 1962. Forn röggvarvefnaður Árbók Hins Íslenska Fornleifafélags 59; 12-71.

Hald, Margrethe; Ancient Danish Textiles from Bogs and Burials, Nationalmuseet 1980.

Vötturinn fra Arnheidarstöðum, Árb. hins isl. fornleifafélags, Reykjavík 1950.

Vedeler, Marianne; Klær og formspråk i norsk middelalder. Oslo 2007

Østergård, Else; "Som syet til jorden" 2003.

Websider med henvisninger til handsker/vanter fra vikingetid og middelalder:

www.kongshirden1308.no/utstyr/hansker_votter.htm

www.larsdatter.com/gloves.htm

Svenske fund af lædervanter: www.historiska.se, vælg "Sök i samlingarna". Søg på "handske" og "medeltid".